

het nieuwste boek van alvin gouldner

Hans Hofmeijer

Besproken wordt:

Alvin W. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar, and Future of Ideology*. A Continuum Book (New York: The Seabury Press, 1976); 304 pagina's met index. Prijs: \$14.95. (1)

Gouldner's nieuwste boek is het eerste deel van een trilogie die hij heeft geschreven tijdens zijn verblijf in Amsterdam (zomer '72 tot eind '75).

Het tweede deel zal *On Marxism* gaan heten, terwijl het derde als werktitel *Revolutionary Intellectuals* mee heeft gekregen en voortbouwt op het thema dat Gouldner ook heeft behandeld tijdens het "Festival: De Sociale Wetenschappen Vandaag" (2), namelijk de rol van intellectuelen in de "permanente revolutie" van de 20e eeuw. Naast deze drie werken is er op pagina 278 van *The Dialectic of Ideology and Technology* nog een cryptische verwijzing te vinden naar "the fourth volume in this set, *On the Sociology of Cognition*".

Als we bedenken dat deze drie boeken geschreven zijn, en het vierde bedacht, gedurende een periode van geen 3½ jaar krijgen opmerkingen over de geringe bijdrage van Gouldner aan de sociologiebeoefening in Amsterdam (3) wel een zeer eigenaardige bijsmaak. Temeer daar deze boeken een neerslag vormen van de talrijke hoor- en werkcolleges die Gouldner hier heeft gegeven; colleges waar de aanwezigen alle gelegenheid hadden om de aangesneden onderwerpen uitgebreid te bediscussiëren. Het enige wat Gouldner wellicht "verweten" zou kunnen worden is het feit dat hij zijn eigen onderwerpen kiest, maar *niet* dat hij die onderwerpen, of hoe hij tot zijn keuze komt, niet ter discussie zou willen stellen.

Naar mijn mening is de negatieve ontvangst die Gouldner hier gehad heeft niet zozeer te wijten aan zijn soms eigenzinnige manier van optreden, maar veeleer aan het feit dat hij zich beschouwt als de profeet van "bad news". Met andere woorden, de meerderheid van degenen met wie Gouldner in Amsterdam te maken kreeg voelde zich bedreigd als hij hun werk en positie (en daarmee impliciet ook zijn eigen werk en positie) aanviel

en ter discussie stelde. Hoewel het de meeste Amsterdamse (en waarschijnlijk ook de overige Nederlandse sociologen niet ongenegen kan zijn geweest dat Amsterdam in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en de rest van Europa door allerlei initiatieven van Gouldner, zoals het opzetten van een nieuw internationaal tijdschrift (*Theory and Society*) en de organisatie van vernoemd Festival, meer en meer beschouwd begon te worden als het centrum voor Europese sociologie, voelden coryfeeën als de hoogleraren Jolles en Zijdeveld (4) zowel als politieke tegenstanders ter linkerzijde (ofwel de twee "power elites" van de Nederlandse sociologie) zich toch min of meer bedreigd toen Gouldner deze initiatieven wenste te institutionaliseren en hebben zij hem, door allerlei gekonkel achter de schermen met "persoonlijke" en "persoonsgebonden" hoogleraarschappen, in feite gedwongen ontslag te nemen en terug te gaan naar de Washington University in St. Louis, waar men maar al te blij was dat Gouldner zijn oude post als "Max Weber Research Professor of Social Theory" weer op wilde nemen. (5)

The Dialectic of Ideology and Technology toont aan hoe kortzichtig zowel rechts als links in de Nederlandse sociologie geweest zijn door Gouldner niet op zijn waarde te hebben geschat. In dit boek, dat gezien kan worden als een directe voortzetting van *Enter Plato*, en veel minder als een vervolg op *The Coming Crisis of Western Sociology*, probeert Gouldner tot een synthese te komen van zijn vroegere empirische werk en zijn geheel eigen theoretische denkbeelden. In zijn sociale theorie nemen zowel de "klassieke" sociologen als het Marxisme een belangrijke plaats in:

"My own standpoint is essentially that of the rider: half sociologist and half Marxist, and rebel against them both."
(p. XIV)

Nadat in de *Coming Crisis* de Westerse sociologie (met name die van Talcott Parsons) kritisch onder de loep was genomen en onderzocht op haar achtergronden en vooronderstellingen, komt in de onderhavige trilogie het Marxisme aan bod. Gouldner zelf spreekt van "the demystification of Marxism". Hij gebruikt de dialectiek om het Marxisme-zelf te onderzoeken en zodoende de daarin verborgen tegenstellingen bloot te leggen en aan te tonen dat ook Marxisten een "vals bewustzijn" kunnen hebben. Zodoende wordt het Marxisme van bron ("resource") tot onderwerp ("topic") van de theorie. Gouldner wil daarmee voorkomen dat Marxisten hun ogen sluiten voor verschijnselen als Stalinisme en Maoïsme en hij wil hen aanmoedigen juist te onderzoeken waarom het Marxisme in de landen waar het aan de macht kwam niet dié bevrijding heeft gebracht die men ervan verwachtte.

Gouldner probeert dan ook de grenzen van het "Marxistisch bewustzijn" aan te geven. (6) Hij doet dit met behulp van de

socio-linguïstische theorieën en begrippen zoals die zijn ontwikkeld door Basil Bernstein in London, en de reacties daarop van mensen als William Labov en Dell Hymes in Philadelphia. Kernbegrippen in dit verband zijn bijvoorbeeld "(extra)ordinary language", "restricted vs. elaborated linguistic code" en "paleosymbolic". Ook bouwt Gouldner voort op het onderscheid dat hij al eerder heeft gemaakt tussen "kritisch" en "wetenschappelijk" Marxisme.

Net zoals hij in de *Coming Crisis* op overtuigende wijze pleitte voor een "reflectieve" sociologiebeoefening zo spreekt hij in dit boek van een "reflectief Marxisme". En net zoals de reflectieve socioloog wordt verbannen uit de "normale" academische sociologische gemeenschap (7) zo wordt de reflectieve Marxist uit de partij gezet omdat hij niet onvoorwaardelijk trouw is aan de partijlijn en daarmee "in feite de status quo, waartegen de partij strijd voert, verdedigt". Gouldner spreekt in zijn bekende, flamboyante stijl in dit verband zelfs van de "Marxistische Socraat", die steeds maar weer opnieuw de "donkere zijde van de dialektiek" dient te onderzoeken; ook elke antithese heeft een nieuwe antithese die weer opgeheven moet worden.

"This is the bridgeburning essence of Maoism and its Cultural Revolutions." (p. XVI)

Het eerste deel van *The Dialectic of Ideology and Technology*, getiteld "Ideology and the Communications Revolution", is een gedetailleerde uitwerking van de hoorcolleges die Gouldner in 73-74 en 74-75 aan de Universiteit van Amsterdam heeft gegeven en als zodanig in beperkte kring hier wellicht al bekend. Wat in dit deel vooral opvalt is de enorm gedifferentieerde belevingswijze waarvan de verschillende hoofdstukken getuigen. Niet alleen komt de bekende standaardliteratuur uitgebreid aan de orde, maar vaak ook de, zelfs voor vakspecialisten, meest obscure bronnen. Bovendien zijn de bibliografische notities aan het einde van verschillende hoofdstukken (in plaats van een lange bibliografie achterin het boek) zeer bruikbaar voor degenen die zich wat verder in een bepaald aspect van het behandelde willen verdiepen.

In het begin van het boek worden de opkomst en ontwikkeling van moderne ideologieën vergeleken met die van de moderne wetenschap, het groeiende prestige van de technologie en nieuwe produktiemethoden en daarbij in verband gebracht met de ontwikkeling van een publiek dat een nieuwe leidraad zocht na de ontmanteling van de meer traditionele autoriteiten zoals de kerk en de monarchie. Het nauwe verband dat er bestaat tussen de opkomst van ideologieën en de sociale wetenschappen betekent ook dat de twee vaak niet al te duidelijk van elkaar te onderscheiden zijn en elkaar zelfs beconcurreren:

"We shall have to understand, however reluctantly, that sociology is substantially more ideological and far less scientific than it claims, and that ideology is often more rational and even scientific, than sociology conventionally grants." (p. 19)

Ideologieën maken, net als de sociologie, deel uit van een "culture of rational discourse" (p. 39), die het van belang acht haar beweringen te rechtvaardigen, niet door middel van het te hulp roepen van een hogere autoriteit, maar door middel van de vrijwillige instemming van diegenen tot wie zij zich richt, op basis van de aangevoerde argumenten. Maar "the analytic essence of ideology, common to all concrete 'isms', is precisely that it is speech that does not recognize or make problematic its own grounds, and rejects such reflexivity as unworlly 'navel-gazing'." (p. 45) Gouldner wil dan ook toe naar een "reflexive rational social inquiry, toward a critical theory that wonders about itself and about the world." (p. 19)

Ideologieën gaan ervan uit dat de wereld veranderd kan worden door er op een andere manier naar te kijken. Deze verandering (ten goede) kan alleen plaats vinden als men eerst anders is gaan denken. Gouldner spreekt in dit verband van "generic ideology" (p. 86), het geloof in de kracht van ideeën. Het komt erop neer dat alle ideologieën in feite uitingen van idealisme zijn, ook al beweren ze, zoals het Marxisme, het tegendeel. Voorts hebben ideologieën zich pas kunnen ontwikkelen met de opkomst van de massa-media, en met name van kranten, waarin voor het eerst op een relatief minder context-gebonden manier berichten en feiten werden gepresenteerd. In het directe, "face-to-face" contact immers worden berichten en feiten direct geïnterpreteerd en uitgelegd en worden er gevolgen aan verbonden voor het handelen. Om Gouldner aan te halen:

News (thus) fosters a decontextualization of affectivity and information. These are now made relativity context free, and there is a growing possibility of a dissonance between affect structure and cognition. It is in this news-generated disjunction that there is grounded a modern sense of disparity between the "is" and the "ought", between theory and practice, and between facts and values....Ideologies always premisetaclitly those printed interpretations of everyday life called "news". They are thus not simple commentaries on what is happening, but also on what the news said is happening..... (p. 106)

Het is hier van belang te wijzen op het feit dat ook de sociale wetenschappen niet aan de ideologische invloed van het "nieuws" ontkomen. Tenslotte wordt buiten de eng wetenschappelijke kring, en vaak ook daarbinnen, alleen waarde gehecht aan die bevindingen van sociale wetenschappers die relevant zijn voor "brandende problemen". We hoeven hier alleen maar te denken aan de installatie van een "Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid". Een niet-reflectieve kritische

sociologie, om in Gouldner's terminologie te blijven, vervalt al snel tot alleen maar kritiek op "What Is", en stijgt niet uit boven de beperkingen van de wereld die bekritiseerd wordt. Dit leidt dan weer tot ellenlange "theorie-praxis" discussies omdat de rhetoriek van de theorie veel meer verwachtingen wekt dan de praktijk waar kan maken. (7) Gouldner wil proberen verder te komen dan een eenvoudige "newspaper sociology", die altijd, of het direct of indirect is, "gecensureerd" (beperkt) blijft.

Hoewel in beperkte mate en onder verwijzing naar de verdere uitwerking in het derde deel van de trilogie, geeft *The Dialectic of Ideology and Technology* ook aan hoe de rol van de intelligentsia in de maatschappij niet los gezien kan worden van de rol van het onderwijs in het algemeen. Het rationaliteitsprincipe ("grammar of rationality") dat in het onderwijs zo'n dominante rol speelt kan immers beschouwd worden als een soort moeder-ideologie waarop alle overige ideologieën gebaseerd zijn en waaraan ze niet kunnen ontkomen.

In het hoofdstuk "Toward a Media-Critical Politics" doet Gouldner een voorzichtige aanval op Habermas en hij vraagt zich af of de vier bekende voorwaarden die Habermas poneert voor een "ideal speech situation" wel leiden tot het gewenste resultaat: "...Habermas is operating within a limited political horizon; living within the contradictions of historical socialism, Habermas lives within the *socialist* counterpart of the Weberian 'iron age'." (p. 151)

In hetzelfde hoofdstuk wordt de "counterculture" van de jaren 60 aangehaald als een voorbeeld hoe de moderne massa-media als radio en TV, ten gevolge van de interne tegenstellingen in het kapitalistische systeem, alles "verkopen" zelfs als de "boodschap" de fundamenteën van dat systeem ondergraaft. Gouldner probeert tevens aan te tonen hoe vrijheid en gelijkheid in de linkse beweging met elkaar in tegenspraak zijn wanneer het gaat om de politieke strijd van alledag. Hij komt zelfs tot de conclusie dat "the Left has a very limited concept of politics and it may be that it is the Left whose politics are reactionary". (p. 147) Wanneer hij voor de keus gesteld wordt geeft hij dan ook de voorkeur aan de parlementaire democratie boven de dictatuur van de partij:

This floundering thing we call parliamentary democracy is surely riddled with corruption and hypocrisy and it is a forum for every kind of lie and swindle ever perpetrated. Yet it possesses one incomparable advantage over the peoples' (i.e. puppet) democracies--important, at least, to some. It is advantageous, by far, to those who hold their politicians in suspicion and contempt. For those whose tastes run in opposite directions, and perversely permit their politicians to hold them in suspicion and contempt, it must be admitted that the higher forms of democracies, the "democratic dictatorships", are superior. (p. 164)

In het tweede deel van het boek, getiteld "*Ideology and the Modern Order*" gaat Gouldner verder in op de interne tegenstellingen in ideologieën, zoals het feit dat ze privé-belangen presenteren als algemeen belang. Tenslotte kenmerken ideologieën zich niet alleen door het streven naar een bepaald, als rechtvaardig beschouwd, doel, maar zij kenmerken zich evenzeer door een organisatie die, geleid door een met macht beklede elite, dat doel dient te verwezenlijken. Gouldner noemt dat wat aan belangen, ideeën, symbolen etc. al in beperkte kring aanwezig was voordat de ideologie verwoord werd "the paleosymbolic level":

"The paleosymbolic tends to be spoken in private settings among those previously known to one another, and who, for this reason alone, as well as others, share interests." (p. 224)

Tenslotte wijst Gouldner erop dat een ideologie alléén nooit de belangen van een heersende klasse kan garanderen. Een expansieve economie is, vanzelfsprekend, van enorm belang, maar ook corruptie en omkoping spelen hun rol. Maar de Lockheed affaire heeft ook aangetoond hoe "The corruption and scandals of the politics-administrative spheres need not taint the reputation of the seemingly distant hegemonic class." (p. 238)

In zekere zin kan *The Dialectic of Ideology and Technology* beschouwd worden als Gouldner's antwoord op de "End of Ideology" rage uit de 60-er jaren, toen theoretici als Bell, Lipset en Galbraith beweerden dat onder andere door de toegenomen efficiëntie en rationalisatie in organisaties met een "publiek" karakter zoals overheidsbureaucratieën en grote bedrijven, ideologieën geen rol van betekenis meer zouden spelen. Gouldner bestrijdt dit door te wijzen op het feit dat ook organisatie-experts en technocraten hun kennis altijd onderwerpen en ondergeschikt maken aan de doelen en de moraal van een ideologie. Dientengevolge zijn er bijvoorbeeld zowel experts te vinden die pleiten vóór kerncentrales, als experts die juist proberen kerncentrales tegen te houden, terwijl beide groepen zich toch op dezelfde "harde feiten" moeten baseren. Zo spelen vandaag de dag, ondanks de toenemende rationalisering, ondanks alle technologische vindingen en ondanks de verwetenschappelijking van de bureaucratie, ideologieën nog steeds een belangrijke rol, met name ten tijde van internationale, politieke, economische en ecologische crises.

Hoewel *The Dialectic of Ideology and Technology* voor de sociologie in het algemeen niet die betekenis zal krijgen die de *Coming Crisis* heeft, moet het toch gezien worden als een belangrijke en originele bijdrage aan de theorievorming rond het begrip ideologie. Gouldner's visie kan omschreven worden als een fel-realistische die de beperkingen van het ideologisch denken probeert te vermijden, maar daar vanzelfsprekend niet altijd helemaal in slaagt, zoals Gouldner ook zelf toe-

geeft (p. 284). Waar hij wel uitstekend in slaagt is in het aangeven van de verschillende manieren waarop de huidige "normale" sociologen en de meeste Marxisten in hun theorieën beperkt worden door hun ideologische "grounding". Het boek kan dan ook gezien worden als een poging om het citaat van Max Weber "Not ideas, but material and ideal interests, directly govern men's conduct", dat Gouldner zelf op de openingspagina van zijn boek aanhaalt, met bewijzen te staven.

Na lezing van *The dialectic of Ideology and Technology* zal het de goede verstaander duidelijk zijn waarom de Amsterdamse sociologische gemeenschap Gouldner liever kwijs dan rijk was. Tenslotte komt de waarheid iets minder hard aan als hij op 6000 km afstand wordt verkondigd, zodat hij makkelijker genegeerd kan worden, dan wanneer je er op je eigen instituut elke dag mee wordt geconfronteerd. Kortom, dit boek is verplichte literatuur voor elke socioloog die ervoor voelt in "de marges van de sociologie" te werken en *werk* belangrijker vindt dan "gezelligheid". (8)

Noten

1. Voor wie de dollarprijs van de Amerikaanse "hardcover" te hoog vindt, verwijs ik naar de Engelse "paperback" die door McMillan binnenkort wordt uitgegeven.

2. Zie ook *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 2e jrg., nrs. 1 en 2; en *De Nieuwe Linie*, 9 april 1975. Voor een uitstekende voorpublicatie uit *On Marxism*, zie TELOS van januari 1976.

3. Zie *Mededelingenblad* (blad voor FSW-B), 6e jrg. nr. 3.

4. In een brief aan ondergetekende bijvoorbeeld vergelijkt professor Zijderfeld het optreden van Gouldner tijdens het Festival met dat van een "bwana in bosjesland" en omschrijft hem als de "neo-koloniale heer Gouldner". Het is overigens interessant dat Zijderfeld hiermee impliciet toegeeft dat de sociologie in Nederland slechts een slap aftreksel is van wat er in het "moederland" gebeurt.

5. Op verzoek van de redactie en tevens naar aanleiding van de publicatie van Gouldner's "last letter from Amsterdam" in *Wetenschap en Democratie* wil ik trachten alle gebeurtenissen rond Gouldner's verblijf in Amsterdam nog eens chronologisch op een rijtje te zetten:

1972: (zomer) aankomst Gouldner in Amsterdam na benoeming tot gewoon hoogleraar in de sociologie

(herfst) Gouldner geeft zijn eerste hoorcolleges; het aantal aanwezige studenten neemt in de loop van het studiejaar gestaag af, waarschijnlijk dankzij de straffe eisen die Gouldner stelt willen er punten verdiend kunnen worden; een seminar over Gouldner's ideeën met betrekking tot een "community of theorists" verwatert vrij snel als blijkt dat de meeste aanwezige studenten weigeren op de door Gouldner verwachte manier te werken.

- 1973: Gouldner houdt de situatie op het Sociologisch Instituut wel voor gezien (al blijft hij wel trouw elke week hoor- en werkcolleges geven) en ziet ook weinig heil meer in verdere contacten met zijn collegae in de Randstad, nadat enkele avonden de mist in zijn gegaan (enerzijds vanwege Gouldner's temperament, anderzijds vanwege voetbalwedstrijden die de hh. collegae belangrijker schijnen te vinden); Gouldner komt met Elsevier's Wetenschappelijke Uitgeverij tot overeenstemming betreffende de uitgave van een nieuw sociologisch tijdschrift dat *Theory and Society* gaat heten.
- 1974: Gouldner trekt zich meer en meer terug uit de activiteiten op het S.I. nadat ook een subsidieaanvraag zijnerzijds voor een in 1975 te houden "Festival" belachelijk is gemaakt door toewijzing van Fl.1000,- (terwijl de Vrije Universiteit zonder enige moeite bereid bleek Fl. 50.000,- te fourneren).
- 1975: Aan het begin van het jaar laat Gouldner in gesprekken met het College van Bestuur (met name met Paul Noorman) van zijn ongenoegen over de situatie op het S.I. blijken; ook zegt hij bang te zijn dat hij, zodra de vakgroepenstructuur op de FSW-B zal worden ingevoerd, zijn vrijheid zal verliezen, een vrijheid die voor zijn werk in Amsterdam essentieel is en die ook (zij het informeel) een voorwaarde was bij zijn komst in 1972; hierop doet het C.v.B. de suggestie dat er waarschijnlijk wel een "persoonlijk" hoogleraarschap voor Gouldner te regelen valt; hij zou dan onder rechtstreekse controle van het C.v.B. komen en niets meer met de subfaculteitsraad van de FSW-B te maken hebben; als "persoonlijk" hoogleraar zou Gouldner zijn initiatieven als *Theory and Society* en het Festival beter vorm kunnen geven en mogelijk zelfs met subsidie van ZWO kunnen institutionaliseren; Gouldner wil voor 1 oktober over deze kwestie uitsluitend hebben vanwege een "deadline" om terug te komen aan zijn oude universiteit; zodra prof. Jolles lucht krijgt van de mogelijkheid van een persoonlijk hoogleraarschap voor Gouldner begint hij er in Den Haag tegen te lobbyen; de subfaculteitsraad van de FSW-B werkt nauwelijks mee met het voorstel van het C.v.B. (tenslotte zitten er vrijwel alleen vijanden van Gouldner in de raad); na lang traineren en het stellen van de nodige onmogelijke voorwaarden gaat de raad alsnog akkoord met het voorstel; de Nederlandse zusterfaculteiten brengen, op de V.U. na, negatief advies uit, hoewel de aangeschreven buitenlandse vakgenoten als Habermas, Merton en Blum stellen: "de juiste man op de juiste plaats"; op 30 september om half zes 's middags (!) belt Paul Noorman Gouldner op met de mededeling dat alles o.k. is; maar wat blijkt als alles op papier gezet gaat worden? het aangeboden hoogleraarschap is niet "persoonlijk" maar "persoons gebonden"; dit houdt in dat alleen Gouldner's leeropdracht iets gewijzigd zou worden terwijl hij wel onder de subfaculteitsraad van de FSW-B zou blijven vallen (terwijl de hele zaak daar juist om begonnen was); er staat Gouldner dan nog maar één weg open en hij neemt per 1 januari 1976 ontslag.
6. Zo is het boek opgedragen aan Frederick Lewis (Henry) Demuth ("who knew something about the dark side of the dialectic"). Demuth was het kind dat Marx had verwekt bij de huishoudster die hij van zijn moeder "cadeau" had gekregen, en die hij dwong het kind uit zijn huishouden te verwijderen.

7. Zie ook de recente bundel "Theorie en Praxis in de sociologische theorie" (*Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 1976).

8. Zie ook het uitstekende artikel over "De Nieuwe Vrijgestelden" in de *Haagse Post* van 15 mei 1976.